

تاریخ نخستین فرهنگستان ایران

به روایت اسناد

همراه با

واژه‌های مصوب و گم‌شده فرهنگستان

(۱۳۱۴-۱۳۲۰ ش.)

تألیف و تصحیح

محسن روستایی

نشرنی

روستایی، محسن، ۱۳۴۲ -

تاریخ نخستین فرهنگستان ایران به روایت استاد همراه با
واژه‌های مصوب و گمشده فرهنگستان (۱۳۱۴-۱۳۲۰ ش.) / تألیف و
تصحیح محسن روستایی. - تهران: نشر نی، ۱۳۸۵.
۶۳۱ ص.: نمونه، عکس.

ISBN 964-312-814-8

فهرستنویسی براساس اطلاعات فیبا.
کتابنامه به صورت زیرنویس.
نمایه.

۱. فرهنگستان زبان و ادب ایران - تاریخ. ۲. فرهنگستان زبان و
ادب ایران - تاریخ - اسناد و مدارک. الف. عنوان.
ت ۲ ر ۹ / ۲۶۰۵ PIR
۱۳۸۵
۴۶۰ / ۶

م ۸۲۰۲۵۷۴۳

کتابخانه ملی ایران

نشرنی

تهران. خیابان فاطمی. خیابان رهی معیری، شماره ۵۸. کد پستی ۱۴۱۳۷
تلفن: ۵۹ و ۸۸۰۰۴۶۵۸. صندوق پستی: ۵۵۶ - ۱۳۱۴۵
www.nashreny.com

دفتر فروش: خیابان انقلاب، روبروی دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده، شماره ۵۱۲
تلفن: ۶۶۴۹۸۲۹۳. فکس: ۶۶۴۹۸۲۹۴
کتابفروشی: خیابان کریم خان، نبش میرزای شیرازی، شماره ۱۶۹
تلفن: ۸۸۹۰۱۵۶۱

تاریخ نخستین فرهنگستان ایران

به روایت استاد

همراه با واژه‌های مصوب و گمشده فرهنگستان

(۱۳۱۴ - ۱۳۲۰ ش.)

تألیف و تصحیح: محسن روستایی

• چاپ اول ۱۳۸۵ تهران • تعداد ۱۱۰۰ نسخه • لیستوگرافی غزال • چاپ غزال

ISBN 964-312-814-8

شابک ۹۶۴۳۱۲۰۸۱۴۰۸

Printed in Iran

همه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

۱۱	یادداشت مؤلف
۱۵	دیباچه

کتاب اول تاریخچه فرهنگستان ایران

۷۵	فصل اول. پیشینه ایجاد فرهنگستان ایران
۷۶	انجمنی لغتساز، پیش از مشروطه
۷۹	تبدیل لغات خارجه به لغات داخله
۸۳	سه حادثه تاریخی در واژه‌گزینی ایران
۸۳	ایران به جای عجم
۸۴	درباره لقب پهلوی
۸۴	تغییر تقویم‌های ترکی و عربی به نامه‌های فارسی
۸۵	حذف القاب یا واژه‌زدایی ناخودآگاه
۸۷	فرهنگستان و انجمن‌های پیش از آن
۸۸	انجمن واژه‌سازی وزارت جنگ
۹۳	پیشنهاد ایجاد انجمن اصطلاحات
۹۵	حج‌رهای واژه‌گزین
۹۵	انجمن وضع لغات و اصطلاحات دانشسرای عالی
۹۷	با بیتی از شاهنامه به پیشباز هزاره فردوسی
۹۸	آکادمی طبی
۱۰۰	اندیشه‌های افراطی در اصلاح زبان و لغات

۱۰۳	تأسیس فرهنگستان
۱۰۵	قضاوت یک رجل سیاسی و تاریخی درباره فرهنگستان
۱۰۷	وظایف سازمانی و علمی فرهنگستان
۱۱۶	تصویب واژه‌های پیشنهادی
۱۱۹	ضمانت اجرای مصوبات فرهنگستان
۱۲۳	نگاه فرهنگستان به ترجمه جراید و سینماها
۱۲۷	واژه‌گزینی درباری و دولتی
۱۳۱	لغت‌سازی در فرهنگستان ایران
۱۳۳	فرهنگستان در نیمه راه
۱۳۷	سرانجام کار فرهنگستان و گرایش‌های فرهنگی
۱۳۸	نارضایتی حسین سمیعی از وضعیت فرهنگستان
۱۴۱	شعار سلطنتی
۱۴۴	پایان کار فرهنگستان
۱۴۵	سازمان‌های وابسته به فرهنگستان ایران
۱۴۵	الف. انجمن ادبی فرهنگستان ایران
۱۴۹	ب. انجمن علمی فرهنگستان ایران
۱۴۹	برخی آرای مخالف فرهنگستان
۱۵۸	واژه‌های پاک
۱۶۰	انجمن پیرایش زبان پارسی از خط و زبان بیگانه (۱۳۱۶)
۱۶۳	گزارش انجمن پیرایش زبان فارسی
۱۶۴	نظامنامه موقوف کردن خط و زبان خارجی، از مطبوعات اداری و علائم و مصنوعات
۱۶۶	جلوگیری از نمایش‌هایی که به زبان ارمنی نمایش داده می‌شد
۱۶۷	جلوگیری از طبع حروف فرانسه، نوشته بر جعبه‌های سیگار
۱۶۹	فصل دوم. فرهنگستان و رؤسای آن
۱۷۲	محمدعلی فروغی (اولین رئیس فرهنگستان)
۱۷۳	فروغی و فرهنگستان
۱۷۶	فرهنگستان در زمان ریاست اول فروغی
۱۷۹	فرهنگستان چیست
۱۸۹	پیام محمدعلی فروغی به فرهنگستان
۱۹۸	حسن وثوق (دومین رئیس فرهنگستان)
۱۹۹	فرهنگستان در زمان ریاست حسن وثوق

۲۰۳	واژه‌گزینی در دوران حسن وثوق
۲۰۴	خطابه وثوق الدوله، رئیس فرهنگستان (مردادماه ۱۳۱۶)
۲۰۶	تألیف و ارسال فرهنگ فارسی-ارمنی به فرهنگستان ایران
۲۰۷	علی‌اصغر حکمت (سومین رئیس فرهنگستان)
۲۰۸	فرهنگستان در زمان ریاست حکمت
۲۱۱	فرازی از خطابه علی‌اصغر حکمت درباره فرهنگستان ایران
۲۱۲	اسماعیل مرآت (چهارمین رئیس فرهنگستان)
۲۱۵	فرهنگستان در زمان ریاست اسماعیل مرآت
۲۱۷	مراسله علامه قزوینی به کمیسیون راهنمای فرهنگستان
۲۱۸	عیسی صدیق (پنجمین رئیس فرهنگستان)
۲۱۹	فرهنگستان در زمان ریاست عیسی صدیق
۲۲۰	محمدعلی فروغی (رئیس فرهنگستان، برای بار دوم)
۲۲۲	حسین سمیعی (آخرین رئیس فرهنگستان)
۲۲۶	فرهنگستان در زمان ریاست حسین سمیعی
۲۳۳	فصل سوم. واژه‌های گمشده فرهنگستان اول
۲۳۵	پیش‌درآمدی درباره واژه‌های گمشده
۲۳۶	منشأ و عامل پیدا شدن واژه‌ها
۲۳۷	دلایل پنهان ماندن واژه‌ها
۲۳۹	نمونه‌ای از اسناد مورد بحث
۲۴۱	واژه‌های گمشده (علوم مختلف)
۲۵۱	لغات گمشده (قضایی، دادگستری)
۲۵۴	واژه‌های گمشده در لابه‌لای اسامی جغرافیایی
۲۶۸	اسامی جغرافیایی که پنهان مانده‌اند
۲۷۰	اسامی گمشده مناطق جغرافیایی
۲۷۳	نمونه‌ای از اسامی جغرافیایی که پیشنهاد شدند ولی پذیرفته نشدند
۲۷۴	پیشنهاد تغییر اسامی روستاهای ارمنی‌نشین ماکو
۲۷۶	درباره لغات گمشده نظامی
۲۷۹	فصل چهارم. نصاب واژه‌های نو
۲۸۱	تمهید
۲۸۳	(منظومه‌ای تاریخی از واژه‌های مصوب نخستین فرهنگستان ایران) متن نصاب واژه‌های نو

۲۹۱	فصل پنجم. نگاهی به دگرگرایش ناسیونالیستی پیش از فرهنگستان ایران
۲۹۳	گزارشی تاریخی از جشن هزاره فردوسی
۲۹۴	احیای آرامگاه فردوسی
۲۹۶	ورود دانشمندان و مستشرقین به خاک ایران
۲۹۷	پیشگامی آذربایجان در جشن هزاره
۲۹۷	تعیین مدفن فردوسی
۲۹۸	ساختمان آرامگاه
۳۰۰	کنگره فردوسی
۳۰۲	عیدی ورزشی
۳۰۳	به سوی طوس
۳۰۴	فردوسی‌نامه
۳۰۶	برخی نتایج هزاره فردوسی
۳۱۰	فرهنگستان ایران، غایتی نهفته در جشن هزاره
۳۱۲	رایزنی ایران درباره یک واژه تاریخی «ایران» به جای «پرس»
۳۱۸	گستره واژه ایران، فراتر از مصوبات فرهنگستان

کتاب دوم

کلیات و قوانین و واژه‌های مصوب فرهنگستان ایران (تا پایان اسفند ۱۳۱۹ ش.)

۳۲۳	فصل ششم. کلیات و قوانین: اساسنامه، نظامنامه‌ها، و آئین‌نامه‌های نخستین فرهنگستان ایران
۳۲۳	اساسنامه فرهنگستان ایران
۳۲۵	آئین‌نامه داخلی فرهنگستان
۳۲۸	آئین‌نامه انتخاب و وظایف کارمندان وابسته فرهنگستان ایران
۳۲۹	طرح تألیف و تدوین فرهنگ زبان فارسی
۳۳۲	نظامنامه بازیینی در اصطلاحات علمی برای اجرای ماده دوم
۳۳۴	کمیسیون‌های فرهنگستان (۱۳۱۷)
۳۳۶	تصویب‌نامه راجع به انتخاب عضویت کارمندان فرهنگستان
۳۳۶	تصویب‌نامه راجع به وظایف کارمندان پیوسته فرهنگستان
۳۳۷	پیوستگان فرهنگستان
۳۳۸	کمیسیون‌های فرهنگستان [و اعضای آن]
۳۴۰	کارمندان وابسته فرهنگستان
۳۴۰	اساسنامه اتجمن روابط فرهنگی ایران
۳۴۲	اساسنامه نامه فرهنگستان

۳۴۵	فصل هفتم. واژه‌های نو که تا پایان سال ۱۳۱۹ در فرهنگستان پذیرفته شده است
۳۴۵	علامت‌های اختصاری (به ترتیب الفبایی: آ-ی)
۳۷۹	فصل هشتم. ترکیبات عربی
۳۸۷	فصل نهم. واژه‌های پذیرفته شده در فرهنگستان به ترتیب قدیم
۵۱۹	فصل دهم. پیوست‌ها: فهرست موضوعی واژه‌های مصوب فرهنگستان ایران (تا پایان سال ۱۳۱۹ ش.)
۵۲۱	اصطلاحات اداری - عمومی
۵۲۳	اصطلاحات بانکی
۵۲۵	اصطلاحات پزشکی
۵۲۹	اصطلاحات جانورشناسی
۵۳۰	اصطلاحات حساب و هندسه
۵۳۱	اصطلاحات دادگستری
۵۳۲	اصطلاحات روان‌شناسی و آمار
۵۳۳	اصطلاحات زمین‌شناسی
۵۳۴	اصطلاحات سیاسی-فرهنگی (وزارت امور خارجه)
۵۳۴	اصطلاحات شهربانی (نظمیه)
۵۳۵	اصطلاحات شهرداری (بلدیه)
۵۳۶	اصطلاحات طبیعی (علوم طبیعی)
۵۳۷	اصطلاحات فیزیکی
۵۳۸	اصطلاحات گیاهشناسی
۵۴۰	اصطلاحات مناطق جغرافیایی و نام طوایف
۵۴۱	اصطلاحات نظامی (وزارت جنگ)
۵۴۲	اصطلاحات هواشناسی
۵۴۳	دیگر اصطلاحات
۵۴۵	منابع و مأخذ
۵۵۹	گزیده اسناد و عکس‌ها
۶۰۷	نمایه اشخاص
۶۱۹	نمایه جای‌ها، مؤسسات، کتاب‌ها، روزنامه‌ها و ...

یادداشت مؤلف

کشور عزیزمان ایران، به پهنای فرهنگ، زبان و ادب فارسی، و تاریخ پرفراز و نشیبش شایسته عشق ورزیدن است؛ آن هم نه بیش و کم که باید با سرپای وجود به مردمان نجیب و هنر ورز خدمت کنیم و صادقانه به یاد آوریم که داشته‌های علمی و معرفتی و الگوها و مفاخر انسانی آن را از اعماق آثار به‌جای‌مانده‌اش دریابیم و نگذاریم میان افتخارات گذشته و چشم به‌راهی آدینه انتظار ما، گسستگی و خودباختگی بی‌امانی پدید آید که قدر مسلم زندگانی ما و بالای آن، حیات اصیل و سعادت جوی بشری، به آموزه‌ها و اشاعه دانش و فرهنگ پُررمز و راز این سرزمین سترگ بستگی تام و تمام و پایان‌ناپذیری دارد.

البته می‌دانیم که در نیم‌قرن اخیر، شاخه‌های دانایی و آگاهی‌های انسانی، آن‌قدر گسترده شده‌اند که تشنگان علم را بر آن داشته که با سیری هدفمند و با مهارتی روشمند از پراکندگی و کلی‌نگری دوری جویند و راه پژوهش و دریافت‌های خود را در یک فرایند نمایان و یا در یک دوره خاص تاریخی و یا با استفاده از ابزاری چون سند و نسخ منحصر به فرد، متمرکز سازند و کالبد و ساختار تحقیق خود را با خردورزی و پیوندی نتیجه‌بخش جزء شناسی کنند؛ تا بدین واسطه هرچه بهتر بتوان به کلان دانش بشری فایده‌ای نویدبخش و حقیقت‌گرا تقدیم و ارزانی داشت.

با این وصف، حق این است که عاملان و حامیان عرصه علم، نویسندگان و محققین شاخه‌های مختلف را بشناسند و به‌خصوص در حوزه علوم انسانی از طریق آثار به‌جای‌مانده‌شان، تألیف و تدوین طرح‌های پژوهشی را از آغاز تا انجام به اهلش بسپارند و فرضیه‌ها و نظریه‌های علمی صاحبان اندیشه را در آینه کتب و رسالاتشان ارج نهند تا همواره در یک شرایط مطلوب، منابع مرجع و قابل اتکا توسط دلسوختگان علم، که در یک زمینه پژوهشی تخصص یافته‌اند، خلق و منتشر شوند. از سوی دیگر، سپردن امور به اهلش فایده چشم‌گیر دیگری را نیز به دنبال دارد و آن جلوگیری از دآوری‌ها و اعمال سلیقه‌های عجیب و غریبی است که به نوعی، ناخودآگاه صیانت آثار و مآخذ معتبر و زحمت برده را تحت الشعاع خود قرار می‌دهند و نویسندگانی را که در خاموشی و خلوت خود با زحمات فراوان قدمی هرچند کوچک به دانش و علم افزوده‌اند، به دلسردی می‌کشانند.

«من این حروف نوشتم چنان که غیر ندانست تو هم ز روی کرامت چنان بخوان که تو دانی» به هر حال، کتاب حاضر، از جمله پژوهش‌های سندی-تاریخی و نوین‌یادی است که پس از چندین سال تفحص و تحقیق به جامعه علم و ادب و تاریخ معاصر ایران معرفی و تقدیم می‌شود. با مطالعه و بررسی دیباچه کتاب، به خصوص مبحث «تاریخ‌نگاری نخستین فرهنگستان ایران» و... این حقیقت آشکار می‌شود که تا چه اندازه نگارش این کتاب و پیوند منطقی میان مطالب، کاری گسترده و وضعیتی بسیار استثنایی را، در مقوله تاریخ ادبیات ایران، دربرداشته است و این امر ضرورتی پژوهشی بود که به مرور و در عمل خود را نشان می‌داد؛ تا آنجا که برای انسجام و تداوم بحث، چاره‌ای جز این نبود که تفکیک و یا تفصیل بعضی وقایع و حتی سرشکن کردن مطالبی هم‌سنخ و به ظاهر مشابه در دستور کار قرار گیرد. بنابراین در بخش دیباچه، افزون بر نگاهی کلی به فرهنگستان، به برخی مباحث نظری و مکمل نیز پرداخته شده است تا با کمک سایر فصول، دستیابی به مهم‌ترین زوایای تاریخ نخستین فرهنگستان ایران، میسر شود. از نظر نگارنده دیباچه کتاب، جایی مناسب برای نیل به این مقصود بود. با این تمنا که برای بهره‌جویی بهتر از کتاب به دیباچه، به خصوص دوسه بخش توضیحی آن، نظر و توجهی خاص مبذول شود تا جایگاه تمامی رساله‌های تدوین‌یافته در مقوله تاریخ‌پژوهی فرهنگستان ایران، به خوبی تفهیم و آشکار شود.

به هر تقدیر، آنچه در این دفتر نوشته و پرداخته‌ام، حکایت از اثبات فرضیه‌ها و حل وقایع‌نگاری عناصر و حوادثی دارد که از راه پژوهش و تکیه بر اسناد نویافته به آن رسیده و ساختار نظری و عملی کتاب را بر آن مبنا مبتنی ساخته‌ام. حال تا چه حد از این طی طریق به سلامت گذشته‌ام، خدای عالم است که هر چه دارم از اوست.

«من اگر خارم و گر گل، چمن‌آرایی هست که از آن دست که او می‌کشدم، می‌رویم»

«بُود که لطف ازل رهنمون شود حافظ و گرنه تا به ابد شرمسار خود باشم»